

İSTANBUL'UN MAHALLE VE SEMT ADLARI HAKKINDA BİR DENEME

SEMAVİ EYİCE

İstanbul'un semt ve mahalle adlarının çoğunun menşeleri bilinmekle beraber, bunların aralarında âdetâ birer bilmece teşkil edenler de az değildir. İstanbul'un eski eserleri ile meşgul olanların sık sık karşılaştıkları ve bazen tarihî topoğrafya bakımından mühim ipuçları verebilecek bir mahiyete sahip olan bu isimler hakkında etraflı bir araştırmanın yapılması lüzûmuna işaret ederken, muhtelif vesilelerle ve bilhassa şehrin tarihî topoğrafyası ve eski eserleri ile uğraştığımızda dikkatimizi çeken bazı hususları burada hülâsa etmek, böylece ileride bu sahada yapılacak tedkiklere faydalı olmak isteriz¹.

İstanbul semt ve mahalle yer adlarının aralarında Fener, Samatya, İstinye, Tarabya, Pendik, Burgazadası gibi belki Bizans menşeli veya hiç değilse Rum asıllı olanlar vardır. Bunlardan *Fener* (Haliç) in *Phanarion* (τὸ φανάριον)² dan, *Samatya*'nın kökü "kum" manasına gelen *Psamathos* olan *Psamathion* (τὸ ψαμάθιον) dan³, *İstinye*'nin *Leosthenes* has isminden Bizans lehçesinde meydana getirilen *Sōsthenion* (Σωσθέτιον) dan⁴, *Tarabya*'nın sağlık, tedâvi, şifa mânasına gelen *Therapeia* (Θεραπεῖα) dan⁵, nihayet *Pendik* adının da etrafı surla çevrili mânasını ifade eden *Panteikhion* (παντειχίον) dan⁶ geldiği kabul edilmekte-

¹ Bu yazımız bir dilecinin kaleminden çıkmış değildir. İstanbul ile ilgili araştırmalarımız sırasında karşılaştığımız bu küçük, dağınık notları kendi ölçümüzde bir sıralamaya tâbi tutarak derlemeğe çalıştık. Bu sahanın, çok daha yeterli mütehassısları hiç şüphesiz bu geniş konuyu çok daha mükemmel bir şekilde ineeliyerek ortaya koyacaklardır.

² R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, 376.

³ R. Janin, *aynı eser*, s. 384; A. M. Schneider, *Yedikale und Umgebung*, Orients, V (1952) 198, not 4.

⁴ R. Janin, *aynı eser*, s. 436.

⁵ R. Janin, *aynı eser*, s. 438.

⁶ R. Janin, *aynı eser*, s. 457.

dir. *Burgazadası*'nın ise, bu adı esasında Bizans devrindeki ismi olmamakla beraber⁷, Türk diline burç, kule-kale mânasına gelen grekçe *Pyrgos* (πύργος) dan *Burgos* şeklinde giren bu kelime, Grek menşeli olduğundan bunu da bir dereceye kadar aynı zümreye dahil etmek mümkündür zannındayız. Fakat şurası muhakkak ki, Türk devri İstanbul'unun Bizans menşeli mahalle veya semt adları çok mahdut sayıdadır. Bunlardan yukarıda işaret ettiğimiz bir kaç misâl, umumiyetle yakın bir tarihe kadar ahâlisinin büyük bir kısmını Rumların teşkil ettiği yerlerdir. Ve belki de bunlar Bizans'a kadar inmemekle beraber, Osmanlı devri rumlarının yarattığı adlardır. Halbuki, fetihten sonra hızla türkleşen şehirde yeni mahalle adları doğmuş, ve Bizans devrinin mahalle ve semt adları tamamen unutulmuştur. Osmanlı idaresi zamanında bilinmeyen bir devirde Rum halk tarafından yaratılan adlara misâl olarak ise, belki *Tatavla* ile *Makriköy*'ü, hattâ belki de *Langa*'yı göstermek kabildir. *Tatavla*, dilimizde beygir ahırı=tavla olarak kullanılan ταυλα dan gelmiştir⁸. Aynı kelime *stabula* şekli ile Lâtince de kullanılarak bu kökten Fransızcaya önce *estable* olarak girerek, sonra *étable* şeklini almıştır. Aynı kelimenin dilimize bu ikinci kökten de *istabl* şeklinde girmiş olması dikkate değer. (bk. *İstabl-âmir*). *Bakırköy*'ün esasını teşkil eden *Makriköy* ise, Bizans devrinde adı *Hebdomon* olan bu yere sonraları verilen rumca *Makrikhorion*, yâni *Uzunköy* adının bozulmuş bir şeklidir⁹. *Langa*'nın ise eski grekçe *Vlanka*'dan geldiği ileri sürülmekte ve esasının Bizans çağına kadar indiği muhtemel gözükmektedir. Nitekim, oldukça eski Türk vesikalarında bu ad *İyulanka*, *Vlânka*, *Ulânka* veya *Ulânge* şekillerinde karşımıza çıkar¹⁰. *Kalamış* da grekçe kâmiş, saz anlamındaki *Kalamos* (κάλαμος) dan gelmektedir. Yoğurtçu deresi ağzındaki arazi-

⁷ R. Janin, *aynı eser*, 462; R. Halit Karay'ın «*Bargazlı isimler*» başlığında «*Akşam*» gazetesinde (12 Mart 1947) yayınladığı kısa bir yazısında *pyrgos* menşesine hiç temas etmeksizin, inandırıcı olmaktan uzak bir takım tahminlerde bulunmasına burada işaret edebiliriz.

⁸ *Tatavla* semti, 1923 den sonra resmen Kurtuluş adını almıştır.

⁹ *Hebdomon* hakkında bk. R. Janin, *aynı eser*, 408, vd.; buraya evvelce *Uzunlar*'da denildiğini, J. v. Hammer, *Constantinopolis and der Bosporus*, Pestb 1822, II, 11 'de yazmaktadır. Cumhuriyet devrinde yer adları türkçeleştirilirken *Makriköy* de *Bakırköy* olmuştur.

¹⁰ A. D. (Dr.) Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892, 58, nr. 104 'de bu adın esasının halk dilinde liman anlamında olan *avlake* (αὐλακα) dan geldiğini ortaya atmıştır. Ayrıca bk. Janin, *aynı eser*, 304; E. H. Ayverdi, *Fatih devri sonlarında İstanbul mahalleleri, şehrin iskân ve nüfusa*, Ankara 1958, s. 33.

nin sazlık oluşu bu adın doğmasına yol açmış olmakla beraber, bunun ne zaman yerleştiği aydınlanmamaktadır¹¹.

Şehrin Türk devrinde doğan yeni mahalle ve semt adları¹² menşei bakımından bir kaç gruba ayrılabilir. Bunların büyük bir ekseriyeti, merkezini teşkil eden bir cami, bir mescit veya bazı hallerde diğer herhangi bir hayır binasının adını, veya bânisinin adını almışlardır. Mahalle adları içinde bir vakıf binanın ikinci bânisinin ismini almış olanlar da vardır. *Hâfız Paşa*¹³, *Oruç Gazi*¹⁴, *Arabacı Bayazıt*¹⁵, *Balabanağa*¹⁶ gibi mahalle adları, doğrudan doğruya bu mahallelerin içlerindeki bir takım cami ve mescitler ile alâkalıdır. Bugün bu cami ve mescitler harap olduklarından veya izleri kalmadığından bu isimler de ilk bakışta garip adlar intibasını bırakmaktadırlar. Aynı şekilde, diğer bir takım isimler de kulağa garip gelmektedir¹⁷. Meselâ, *Mercan*¹⁸, *Nevbahar*¹⁹, *Canbâziye*²⁰, *Ördek kasap*²¹ gibi isimler de bu

¹¹ J. C. Hobhouse, *A journey throagh Albania and other provinces of Turkey in Earope and Asia to Constantinople daring the years 1809 and 1810*, London 1810, s. 881'de, Kalamış adının esasını Calamoti'ye bağlı gösterir. Sakızadası'nın Anadolu'ya bakan tarafında da *Kalamoti* adında bir yer vardır.

¹² Fethi müteakip İstanbul'un mahalle ve semt adları hakkında bk. E. H. Ayverdi, *not 10'daki yazı*. Ayrıca İstanbul'un eski mahalle adlarını toplu bir şekilde gösteren bir liste olarak, *Şehremâneti hududu dahilinde bulunan mahallât esâmisi*, İstanbul 1329.

¹³ Ayvansaraylı Hâfız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 87; İstanbul Belediyesi, *İstanbul şehri rehberi*, İstanbul 1934'de bu mahalle adının kaldırılmış olduğu görülür. Hâfız Ahmed Paşa'nın yaptırdığı cami harap bir halde durmaktadır.

¹⁴ *Hadika*, I, 39; bu mahalleye adını veren Oruç Gazi camii, 1957'de yıktırılmıştır.

¹⁵ *Hadika*, I, 147; krş. S. Eyice, «Arabacı Bayazıt mescidi» maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, (2. baskı) II, 918.

¹⁶ *Hadika*, I, 62; krş. S. Eyice, «Balabanağa mescidi» mad., *İstanbul Ansiklopedisi*, (2. baskı), IV, 1946, vd.

¹⁷ Kâzım Kip imzası ile «*Dünyanın en acayip sokak ve mahalle isimleri İstanbul'da*» başlığı altında, Cumhuriyet (22 Mayıs 1955) gazetesinde yayınlanan bir yazıda, şehrin bazı sokak ve mahalle adları tenkit edilmektedir. 1932-1933 yıllarında İstanbul Belediye mektupçusu Osman Nuri Ergin (1883-1961) tarafından yeniden tanzim edilerek adlandırılan İstanbul sokak ve mahallelerinin bazen garip adlar aldıkları görülmüş, birçok cami ve mescid kendi adlarını verdikleri mahallelerin sınırları dışında bırakılmış, bazı sokaklara da Şebek veya Cacık sokağı gibi hakikaten acayip ve münasebetsiz adlar verilmiştir.

¹⁸ *Hadika*, I, 200.

¹⁹ *Hadika*, I, 209; mahalle bu adı, bugün mevcut olmayan ve Nevbahar isimli bir kadın için kurulan bir camiden alıyordu.

²⁰ *Hadika*, I, 79.

²¹ *Hadika*, I, 33.

hususta misâl olarak gösterilebilir. Bu isimlerin de bir takım mes-cit adları ve bunların bânileri ile alâkalı oldukları bilindiğine göre, bu adların da menşelerini bulmak zorluk göstermiyor²². Ancak, bunların aralarında bazı isimler, onların doğmalarına sebep olan âbi-delerin yok olması ve halk dilinde bu adların bozulmaları ile, izah edilmesi zor kılıklara girmişlerdir. Nitekim, Fatih civarındaki *Sarı güzel* semtinin adını bu hususta bir misâl olarak gösterebiliriz. Bu isim aslında Sarı Gürz, Sarı Kerez veya Sarıgez'den gelmektedir²³. XV.—XVI. yüzyılın bu tanınmış ulemâ ailesinin Fatih'in Kızıtaşı yakınındaki mezarları ve diğer hâtıraları 1917 yangınından sonra ortadan kaybolmuş, halk ise Sarıgez'i *Sarıgüzel* şekline sokmuştur. Ayrıca bir takım ölmüş kimselerin hâtıralarını yaşatmak gayesi ile onların adlarına bir cami yapıldığı ve etrafında zamanla teşekkül eden mahalle veya semtin de bu adı aldığı malumdur. Kanunî Süleyman'ın 1553' de ölen oğlu Şehzade Cihangir'in²⁴ ve genç yaşında ölen Suad Hanım'ın²⁵ adları böylece *Cihangir* ve *Suadiye* semt adlarına esas olmuştur. Diğer taraftan bazı semtlerin de fetihten sonra şehrin iskânı ile alâkalı olduğu bilinmektedir. *Karaman*²⁶, *Çarşamba*²⁷, *Kefeli*²⁸ mahallesi gibi adlar, aynı addaki yerlerden getirilip iskân edilen toplulukların hâtırasıdır. *Aksaray* adının da umumiyetle zannedildiği gibi, burada gûyâ

²² *İstanbul rehberi*, 206-208 'de resmen tesbit olunan mahalle adları içinde kalağa tahaf gelen bazılarını, buralardaki eski cami veya mescidlerin adları ile aydınlatmak mümkündür. Nitekim, Cankurtaran (krş. *Hadika*, I, 71), Keçi Hatun (*Hadika*, I, 186, doğrusu Keyei Hatun), Soğanağa (krş. *Hadika*, I, 140), Üç baş (krş. *Hadika*, I, 50) gibi mahalle adlarının izahını *Hadika*'da bulmak kabil olmaktadır. Ayrıca bk. M. Aktepe, *XVII. asra ait İstanbul kazası avârız defteri*, İstanbul Enstitüsü Dergisi, III, (1957), s. 109-139.

²³ S. Eyice, *İstanbul'da Yayla camileri*, Tarih Dergisi, X (1954), s. 34-35, not 8, 9. Ayrıca bk. J. H. Mordtmann'ın *L. Forrer, Die Osmanische Chronik des Rustem Pascha (Leipzig 1923)* adlı kitabına dair tenkid-tahlil yazısı, *Der Islam*, XIV, (1925), s. 154-156'da Sarıgürz'ün çeşitli kaynaklarda Sarı greseni, Sarıkerez, Sarikez, Saru kerz şekillerinde yazıldığını belirtmektedir. Bu ad hakkında etraflı bir araştırma F. Babinger tarafından yapılmıştır: «*Sarı Kürz*» maddesi, *Enzyklopaedie d. Islam*, IV, 184.

²⁴ *Hadika*, II, 72.

²⁵ Cami, Abdülhamid II devri mâliye nâzırlarından Reşad Paşa (1848-1927) tarafından kızı için yaptırılmıştır, S. Muhtar Alus, *Şaşkınbakkal*, «Akşam» gazetesi 24 Mayıs 1950.

²⁶ A. M. Schneider, *Die Bevölkerung Konstantinopels im XV. Jahrhundert*, Nachrichten d. Akad. d. Wissenschaften in Göttingen, 1949, 238 vd.; Türkçesi: *XV. yüzyılda İstanbul nüfusu*, Belleten, XXI (1952) nr. 61, s. 35 vd.

²⁷ *Aynı yerde*.

²⁸ *Aynı yerde*.

uzun zaman duran beyaz bir Bizans sarayından değil, fakat doğrudan doğruya Anadolu Aksaray'ından İstanbul'un bu kısmına iskân edilen topluluktan almıştır²⁹. Halbuki son zamanlarda çıkan yeni bazı yabancı neşriyatta dahi, *Aksaray* adının burada evvelce mevcut bir Bizans sarayı ile ilgili bulunduğu yanlış olarak iddia olunmaktadır³⁰. Fakat mahalle adları arasında bazıları ilk bakışta bir iskân ile ilgili imiş tesirini bırakmalarına rağmen durum aslında böyle değildir. Nitekim *Akseki*³¹, *Üskübiye*³², *Kirmastı*³³, *Üsküplü*³⁴ mahalleleri bu adları, o yerde birer hayrat bırakmış veya o yer ile ilgili olan Aksekili, Kirmastılı, Üsküplü şahıslardan gelmektedir.

Şehrin tarihî topoğrafyasının henüz imkânlar varken yeter derecede tesbit edilmiş olmayışı, Türk devrinde yaratıldığında hiç şüphe olmayan bazı yer adlarının menşelerini karanlık bir hale sokmuştur. Bu hususta bir misâl olmak üzere *Bostancı* adını gösterebiliriz. *Türk Ansiklopedisi*'nin *Bostancı* maddesinde "... bu semtin, adını nasıl aldığı bilinmiyor. Bununla beraber, bu adın evvelce orada bostan eken bir şahısla ilgili olduğu tahmin ediliyor. Gerçekten 25-30 yıl önce burada bostan tarlaları vardı³⁵" şeklinde yanlış bir açıklamada bulunulmuştur. Halbuki, *Bostancı* adının menşei hususundaki bu izahın yanlış olduğunu birçok eski Türk kaynaklarından, bu arada Evliya Çelebi'den öğrenmek mümkündür. Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*'mîn muhtelif yerlerinde bugün *Bostancı* dediğimiz yer, *Bostancıbaşı cisri*=*Bostancıbaşı köprüsü* veya *Bostancıbaşı derbenti köprüsü* (Cisri-Derbent) olarak geçmektedir³⁶. Kitabesi sökülüp yokedildiği için yaptırın

²⁹ Aynı yerde.

³⁰ Vaktiyle Dr. Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892, 60, nr. 107'de ileri sürdüğü bu fikir, R. Jania, *Constantinople byzantine*, s. 130'da tekrarlanmıştır.

³¹ Ayverdi, *İstanbul mahalleleri*, 11; Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîka*, I. 52.

³² Ayverdi, *İstanbul mahalleleri*, 51; Üskübiye, Anadolu'da Üskübî (şimdi Konuralp) ile ilgilidir.

³³ Ayverdi, *İstanbul mahalleleri*, 31.

³⁴ Ayverdi, *İstanbul mahalleleri*, 51. Bu mahalleye adını veren mescidin Çakır Ağa tarafından yaptırılmış olmasına rağmen, nedense burası herhalde orada oturan bir Üsküplü Şâhin'den bu adı almıştır.

³⁵ « *Bostancı* » maddesi, *Türk Ansiklopedisi*, VII, 381.

³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 6; M. Nihad Özön, *Evliya Çelebi, Sansürce çıkarılan parçalar*, Ankara, ts., III, 123-125; S. Eyye, *İstanbul-Şam-Bağdat gola üzerindeki mimarî eserler I, Üsküdar-Bostancıbaşı güzergâhu*, *Tarih Dergisi*, IX (1958), s. 101-103. R. Ekrem Koçu, *Bostancıbaşı defterleri*, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, IV (1958), s. 43.

ve zamanı tesbit olunamayan bu klâsik Türk köprüsü elân mevcuttur. Şehrin inzibatını temin eden Bostancı ocağının kolluğunun ise yerinde bugün karakol bulunmaktadır. Şehir sınırının kapısı ve Anadolu'dan gelen yolun kontrol noktası olan bu yerde nöbet tutan Bostancı ocağı mensuplarından dolayı bu semtin adını almış olduğu aşikârdır.

Birçok semt veya mahalle adlarının menşelerini kolaylıkla bulmak mümkün olmasına karşılık, bazıları da vardır ki, bunlarda tam ve kesin bir kök göstermek mümkün olmamakta, veya şimdiki halde bu kök henüz dikkate çarpmamış bir halde bulunmaktadır. Ancak herbiri inandırıcı, bir takım tahminler ortaya atılmaktadır. Meselâ, *Beyoğlu* adının menşei hususunda ortaya atılan çeşitli fikirlerden hangisinin doğru olduğu henüz aydınlanmış değildir. *Beyoğlu*'nu, *Bey yolu*'na bağlayan eski bir hipotez bir tarafa bırakılacak olursa³⁷, XVI. yüzyılda İbrahim Paşa'nın yanında bulunan ve aslında bir Doj oğlu olan Luigi Gritti'den bu adın geldiği ileri sürülmekte olduğu gibi³⁸, yine XVI. yüzyılın tanınmış simalarından "Frenk bey oğlu" denilen Don Yasef Nassi'nin konağı burada olduğu için bu adın buraya verildiğini de iddia edenler³⁹, hâttâ *Beyoğlu* adının aslını Trabzon prensi David'in oğlu Alexios'a dahi bağlamak isteyenler vardır⁴⁰. Haliç kıyısındaki *Balat*'m da adını Bizans menşeli *Palation*'dan (=Saray) aldığı söyleyenler olduğu gibi⁴¹, bu adın Batı Anadolu'daki *Balat*'dan iskân edilen çingeneler ile buraya verildiği de ileri sürülmüştür⁴². Böyle henüz tam izahını bulamamış isimler arasında *Fındıklı*, *Beşiktaş* gibi adları gösterebiliriz. Bunlarda birincisi için de muhtelif fikirler ileri sürülmüş, bu ismin kâh otel, han mânasına gelen arabca *funduk* (فندق) veya onun İtalyanca karşılığı olan *Fondaco*'dan geldiği⁴³; kâh ise buradaki

³⁷ J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosporus*, Pesth, 1812, II, 111.

³⁸ C. Esad (Arseven), *Eski Galata*, İstanbul 1329, 14-15; J. H. Mordtmann, «Constantinople», mad. *Encycl. de l'Islam*, I, 896-897, alm. 911-912; Eremya Çelebi Kömüreüyan, *İstanbul tarihi*, 247.

³⁹ A. Galanti, *Don Joseph Nassi*, İstanbul, ts., 11.

⁴⁰ W. Miller, *Trebizond the Last Grek Empire*, London 1962, 110; M. Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul, 1928, II, 236. A. Brayer, *Neufannées à Constantinople*, Paris 1836, I, 5; İnceiyan, *XVIII. asırda İstanbul*, İstanbul, 1956, 92.

⁴¹ A. M. Sehneider, *Bevölkerung*, 235, not 35.

⁴² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 114; Sehneider'e göre bu iddia sadece bir yakıştırma.

⁴³ J. v. Hammer, *Constantinopolis und der Bosporus*, I, 187.

fındık ağaçlarından geldiği iddia olunmuştur⁴⁴. Tabiatıyla bunlardan birincisinin, diğeri derecesinde inandırıcı olmadığı muhakkaktır. *Beşiktaş* adına geline, bunun menşei hakkındaki fikirler hayli farklı ve çoktur. Uzun zaman burasının Bizans devrinin *Çifte sütun* mânasına gelen *Diplokionion* (Διπλοκιωνιον) 'u olduğu zannedilmiş ve XVI. yüzyılda *Beşiktaş*'da iki sütun gören Pierre Gylli (=Gyllius) bunların o sütunda olduğunu kaydetmiş, modern ilim adamları ise, bu sütunların yani taşların, *Beşiktaş* adına esas olduğunu kabul etmişlerdir. Bu hipotezin pek inandırıcı olmadığı, bu sütunlar ile beşik arasında hiç bir münasebet bulunmayışında kendisini belli ettikten başka, biraz etraflı bir tarihî topoğrafya araştırması, *Diplokionion* mevkiinin bugünkü *Beşiktaş*'tan ziyade *Kabataş* ile *Dolmabahçe* arasında olması gerektiğini göstermektedir⁴⁵. *Beşiktaş* adının menşei hakkında ileri sürülen diğer çeşitli hipotezlerden, bunu *Hacı Bektaş*'a bağlayan fikir kadar⁴⁶, *Beştaş* ile ilgili görmek isteyen de⁴⁷ kanaatimize göre hakikate uymamaktadır. Ayrıca *Beşiktaş* adının gemi beşiği ile de belki bir münasebeti olabileceği ortaya atılmıştır ve bu en akla gelen teklif gibi gözükmektedir⁴⁸. Fakat geçen yüzyılın bazı seyahatnâmelerinde rastladığımız bazı ufak kayıtların bu hususta daha inandırıcı bir menşe gösterdiklerini burada belirtmemiz yerinde olacaktır. R. R. Walsh⁴⁹, *Lady*

⁴⁴ Fındıklı adının, buradaki fındık ağaçları yetiştirilen bahçeler ile ilgisi hakkında belli başlı kaynaklar için bk. C. Orlonlu, *Fındıklı semtinin tarihi hakkında bir araştırma*, Tarih Dergisi, VII, (1954), s. 62-63.

⁴⁵ R. Janin, *Constantinople byzantine*, 429, krş. aynı eser, s. 432. Yazar, *Beşiktaş*'ı hem *Diplokionion*, hem de *Hagios Mamas* olarak teşhis etmiştir. Buondelmonti'nin İstanbul resimlerinde (bunlar için bk. G. Gerola, *Le Vedate di Costantinopoli di Cristoforo Buondelmonti*, Studi Bizantini e Neolenici, III (1931), s. 249-279, bir akarsuyun üst tarafında ve sahilde bu çifte sütunlar görülmektedir ki, bu akarsu, geçen yüzyılda yapılan haritaların hepsinde işaretlenen küçük çiftlik parkı vadisindeki (Stadyum'un olduğu yer) dere olduğuna göre, sütunların *Dolmabahçe*'nin biraz daha yukarısında *Kabataş*'a doğru bir yerde olması lâzım gelir.

⁴⁶ J. C. Hobhouse, *A journey through Albania and other provinces of Turkey . . .*, London 1813, s. 863.

⁴⁷ E. Grosvenor, *Constantinople*, New York 1895, I, 155 'da işaret edildiğine göre bu ad menşei, *Barbaos*'un kıyıda gemilerini bağladığı beş mermer babadan dolayı atılmıştır ki, bunun da kaynağı, *Hadika*, II, 94 'deki nottur.

⁴⁸ C. Baysun, *Beşiktaş'a dair*, «Akademi-Fikir hareketleri» dergisi, nr. 6 (1946), s. 12-14; krş. J. W. Redhouse, *Türkçeden İngilizceye Lügat*, İstanbul 1921, 397; bu fikir, N. Göyünç, *Beşiktaş'ın tarihi*, 1943, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü, tez (nr. 421) de kabul edilmiştir; Ayrıca bk. «*Beşiktaş*» maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, V, 2562 vd.

⁴⁹ R. Walsh, *A residence at Constantinople*, London 1838 (2. baskı), I, 272.

E. Hornby⁵⁰ ve daha sonraları H. Zschokke⁵¹ *Beşiktaş* adının, burada Barbaros Hayreddin Paşa türbesi yakınında görülen ve içi insan biçiminde oyulmuş olan yekpâre taştan bir veya iki lâhiden geldiğini yazarlar. Bunlardan Lady Edmund Hornby 1856'da yaptığı seyahatinin notlarında bu hususta hayli etraflı açıklamada da bulunur. Lady Hornby, Barbaros türbesi yanında "iki adet Roma devrine ait muazzam lâhid" bulunduğunu, bu "enteresan mezarların iyi bir resmini çizmeği . . ." istemesine rağmen, üzerlerindeki yazıların çok bozulmuş olması yüzünden bu tasavvurundan vaz geçtiğini bildirir.

Beşiktaş örneği, fetihten sonra doğan Türk menşeli adlarda ne kadar tereddüdü problemler ile karşılaşıldığını açıkça gösterir. Tamamen Türk menşeli olduğunda hiç bir şüphe bulunmayan ve İstanbul'un ilk Kadısı Hızır Bey'e temlik edildiğinden bu adı aldığı bilinen *Kadıköyü'nün*⁵² *Khalkedon*'dan geldiğini ve bunu Dor menşesine bağlamak isteyen garip hipotezin⁵³ benzerlerini İstanbul'un başka yerlerinin adlarında da rastlamak mümkündür. *Galata* ile *Cibali* bu bakımdan hatıra ilk gelen misâllerdir. İlk adı *Sykai* ve *Iustinapolis* olan *Galata*, bu ad ile eski Bizans kaynaklarında ve patrikhane fermanlarında zikredilmiştir.⁵⁴ Bu adın menşei hakkında çeşitli fikirlerin olduğu eskidenberi dikkati çekmiştir. Eski ve artık pek kabul edilmeyen bir hipotez *Galata* adının menşei süt anlamına gelen *galaktos*'da aramış ise de⁵⁵ bu gün hâlâ tek-tük taraftar bulan bu fikir, *Galata*'nın kayalık yamaçlarının süt veren ineklerin yetiştirilmesine müsait olamayacağı gerekçesiyle red edilmiştir. Ancak bu hipotezi çürütmek için daha inandırıcı bir sebep bulmak yerinde olacaktır. Zira, yüzyıllarca sonra ve Osmanlı devrinin içlerinde, *Galata* ahırlarındaki ineklerden bahseden

⁵⁰ Mrs. E. Hornby, *In and around Stamboal*, London 1858, I, 246; nr. a. mil., *Constantinople during the Crimean War*, London 1863, 198; bu kadın seyyah hakkında ayrıca bk. H. Şehsüvaroğlu, *Yüz sene evvel İstanbulda bir kadın seyyah*, «Akşam» gazetesi, 8 Nisan 1950.

⁵¹ H. Zschokke, *Konstantinopel*, Würzburg-Wien, 1884, 320.

⁵² S. Ünver, *Kadıköyüne ünvanı verilen Hızır Bey Çelebi; hayatı ve eserleri, 810-863 (1407-1459)*, İstanbul 1945. Yakın bir tarihte yıktırılan Kızıltoprak'daki eski bir çeşmenin kitabesinde Kadıköyü'nün adı *Kadı karyesi* olarak yazılmıştı, krş. S. Eyice, yukarıda not 36'daki yazı, 96.

⁵³ C. F. Lehmann-Haupt, *Aus und um Konstantinoel*, «Klio», XVII (1921). Aynı fikri daha bir çok batılı yazar tekrarlamıştır. Maalesef aynı yanlış görüş, H. Andreeşyan'ın, Eremya Çelebi Kömürcüyan'ın *İstanbul tarihi*, İstanbul 1952, haşiyelerinde (s. 302) de karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁴ A. M. Schneider ve M. Is. Nomidis, *Galata*, İstanbul 1941, 1; R. Janin, *Constantinople byzantine*, 419 (Iustinianopolis), 425 (Sykai).

⁵⁵ Kodinos, Bonn, 119.

991 (=1583) tarihli bir fermanın oluşu, buralarda pekalâ ineklerin yetiştirilebileceğini gösterir.⁵⁶ Galata adının italyanca rıhtım, iskele mânasındaki *calata* kelimesinden geldiği yolunda zâhiren çok inandırıcı iddia ise, buraya İtalyanların XII. yüzyılda yerleşmesinden çok önce bu adın mevcut olmasından dolayı reddedilmesine kâfi gelmiştir.⁵⁷ Galata'yı arabca *kal'at* veya türkçe *kal'a*, *kale* ile de ilgili görmek imkânsızdır.⁵⁸ Bu üç ayrı hipetoziyi kâfi görmeyerek yeni bir teklif ortaya atan Mordtmann, bunun henüz manası çözülmemiş bir trak kelimesi olabileceğini ileri sürerken, *Galata* adına benzer adlara Trakya kıyılarındaki yarımadalarda rastlanıldığına dikkati çeker.⁵⁹ Nihayet Galata hakkındaki son hipetoz ise, Galata'yı τὰ Γαλάτου ya bağlamaktadır. Şehrin XIII. regio'sunu teşkil eden Galata *vici* denen mahallelere bölünmüş ve bunlardan birinde bir Galatia'lının evi olduğundan, önce yalnız o *vici* ve sonra bütün *regio* Galatia'lının mahallesi olarak adlanmıştır.⁶⁰ Galata misâli, tarihçi, filolog ve arkeologların eski onomastik hipotezler hususunda ne kadar geniş bir yaratıcılığa sahip bulduklarını gösterir. Bu kadar çok ve birbirinden farklı hipotezin arasında hakikiyi bulmak çok zordur. Ancak italyanca *calata* ve trak menşe meselesi belki akla eh yatkın olan izahlardır. *Cibali* ise, Galata derecesinde olmamakla beraber yine oldukça değişik ve hattâ garip

⁵⁶ Ahmed Refik, *Onaltıncı asırda İstanbul hayatı*, İstanbul 1935, 146.

⁵⁷ Krş. Schneider-Nomidis, *Galata*, s. 1, not 2; R. Janin, *aynı eser*, 418, yokuş halindeki sokak anlamına gelen italyanca Galata kelimesi menşei, Glavyan tarafından ortaya atılmıştır, Her ne kadar burası fethi kadar bir Cenova, yani İtalyan kolonisi olmuş ise de, o devirde İtalyanlar bu yeri Galata olarak değil, fakat *Pera* veya *Peyre* şeklinde adlandırıyorlardı. Çok sonraları Beyoğlu yabancılar tarafından Pera olarak adlandırılmıştır ki bunun da sebebi, Beyoğlu bölgesi eskiden bağ ve bahçelik olduğundan buranın Pera bağları (*les vignes de Péra*), yâni *Galata bağları* olarak ayırd edilmesidir. Zamanla *bağlar* (*vignes*) kelimesinin unutulması ile sadece Pera kalmıştır.

⁵⁸ M. de Launay, *Notice sur le vieux Galata (Péra des Génois)*, «L'Univers, Revue Orientale», I (1874). nr. 1, s. 27 - 28. Ancak bu yazar, sonra dört sayı devam eden makalesinin son kısmına eklediği bir zeyilde (krş. «L'Univers», 1875, nr. 4, 230-232), Galata adının, *Galathe* şeklinde eski Cenova vesikalarında da geçtiğini belirtmektedir. Fakat yazar, Galata adının Arapların İstanbul muhasarası ile ilgili görenek, *kal'at* dan geldiğinde ısrara devam etmiştir.

⁵⁹ A. D. Mordtmann, *Historische Bilder vom Bosphoras*, «Bosporus - Organ des Deutschen Ausflugs - Vereins G. Albert», yeni seri nr. 3 (1907), 16.

⁶⁰ A. M. Schneider-M. İ. Nomidis, *Galata*, 1; Bu hususdaki delil, Bizans kaynaklarından Theophanes'in *Vekâyinâmesi*'nde 717 yılı olaylarını bildirirken "*Galatia'lının mahallesindeki kaleden*" bahsedilmesidir. Bizans mahalle adları ekseriyetle böyle τὰ takısı ile yapılmıştır.

hipotezlere yol açan bir addır XVI. yüzyılda İstanbul'a gelen batılı seyyahlardan Fransız P. Gyllius buraya *Jubalice*, Alman Levenklau ise *Tzubali* demiş, gene Alman ressamı Melchior Lorichs, Cibali adının Cep kökünden geldiğini sanarak Cibalikapısı'nı *Sacktor* şeklinde çevirmiştir⁶¹. *Fatih Vakfiyeleri*'nde Cebe Ali kapısı olarak geçen bu semte adını veren bir yatacın bu gün dahi mezarı bulunmakta ise de⁶², 1453 (h. 857) tarihli olan bu mezar taşının şekli ve yazısı XV. yüzyıla ait olamayacağını açıkça gösterir. Fakat şurası muhakkak ki, *Cibali* adı Cebe Ali veya Cübbe Ali adında tarihî bir şahsiyetten gelmektedir. Evliya Çelebi'ye göre Cübbe Ali aslen Mısır'lı olup Bursa'ya gelmiş, burada Zeyneddin-i Hâfi'nin kurduğu Zeyniye tarikatına girmiş, at çulundan bir cübbe giydiğinden bu namla anılmış ve İstanbul'un fethi sırasında Cibali kapısı önünde şehid düşmüştür⁶³. Başka ve inanılması imkânsız gözükten bir halk rivayetine göre ise, Cübbe Ali, fetihten önce Bizans'a yerleşmiş bir ermiş olup, öldüğü anda şehrin düşeceğine Bizanslılarca inanıldığından kendisine âzamî hürmet gösterilmiş ve imparator tarafından her yıl bir cübbe gönderilmiştir. Genel olarak yerleşmiş ve en akla yatkın inanışa göre ise *Cibali* adının esasî, fetih sırasında bu bölgede surlara hücum eden kuvvetlerin başında bu kapıdan şehre giren Bursa subaşı Cebe Ali Bey'den gelmektedir⁶⁴.

Bir takım adlar da vardır ki, şimdiki halde birer problem mahiyeti arz etmektedir. Bunların arasında *Üsküdar*, *Koska*, *Tahtakale*, *Avratpazarı*, *Feriköy*, *Pankaltı* vs. yi saymak mümkündür. *Üsküdar*'ın, batı yayınlarında yerleşmiş izahı, *Skoutarion*'dan geldiğidir⁶⁵. Halbuki bunu haberci, ulak anlamına gelen farsça-türkçe karışımı اسکدار kelimesine bağlamak ve böylece Türk devrinde doğmuş bir ad olarak kabul de mümkündür⁶⁶. Ancak, evvelce Khrysopolis denilen bu yerin hiç değil-

⁶¹ A. M. Sehnneider, *Mauern and Tore am Goldenen Horn zu Konstantinopel*, Göttingen 1950, s. 76.

⁶² Vakıflar Umum Müdürlüğü, *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, Ankara 1939; H. Nâzım Ertek, *İstanbulun mânen fethi ve Cübbe Ali*, İstanbul 1943.

⁶³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 99.

⁶⁴ İ. Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, İstanbul 1947, I, 254, 368.

⁶⁵ R. Janin, *Constantinople byzantine*, 450, *Üsküdar* adının antik çağa bağlanan ilgi çekici, hattâ belki de doğru olan bir izahı da Roma devrinde *scutum*, yâni kalkan taşıyan *Scutarii* denilen roma askerlerinin burada bir kışlası olduğudur. (okçular: *sagittarii*: hafif kalkanlılar: *cetrati*), bu askerler hakkında, bk. H. Lamer, *Römische Kultur im Bilde*, Leipzig 1933, 32. R. Grosse, *Römische Militärgeschichte*, Berlin 1920, bk. indeks. Bu izah, Eremya Çelebi Kömüreüyan, *adı geçen eser*, s. 293 'de de bulunmaktadır.

⁶⁶ *Üsküdar*'ın İtıkçağdaki adı ise Khrysopolis' dir. bk. Janin, *aynı yerde*.

se XII. yüzyılda *Skoutarion* adı ile tanınmağa başlamış olduğu anlaşılıyor. Nitekim, Dördüncü Haçlı seferi ile İstanbul'a gelen Villehardouin buraya *Escutaire* demektedir⁶⁷. Ancak, bu iki fikri bağdaştırmak kabildir. Şöyle ki, daha Bizans devrinde menşei farsçadan gelen Üsküdar adı buraya verilmiş olabilir⁶⁸. *Koska* ise hiç bir şekilde izahı mümkün olmaz gibi gözükten bir addır. Halbuki, alman seyyahı Hans Dernschwam, XVI. yüzyılda bir *Koska* Mehmed Paşa'dan bahsetmektedir⁶⁹. Bunun doğrusunun Koca Mehmed Paşa şeklinde olacağı yolundaki fikrin tamamen yanlış olduğunu Yugoslavya'da Mostar'da bulunan Koski Mehmed Paşa camii adından anlamak mümkündür⁷⁰. Şu halde, *Koska* semtinin bu adı, *Koska* Mehmed Paşa'dan'dan aldığı, akla en uygun izah olacaktır. *Tahtakale* adında ise ilk bakışta hiçbir problem yokmuş intibar uyanmaktadır. Halbuki mantıksızlık, İstanbul gibi yerde tahta'dan kale olamayacağı düşünülecek olursa daha iyi anlaşılır. Uzun süredir teklif olunan izah, bu adın kale altı anlamına gelen *Taht-ı kal'a* dan indiği yolunda idi⁷¹. Fakat buna karşılık bir de *Taht-ı kulle* izahı vardır ki, *Kule altı* anlamına gelen bu ad da aynı derecede inandırıcı intiba bırakmakla beraber, doğru olmasa gerektir. Bu izahdaki *kule*, Süleymaniyede'deki evvelden beri mevcudiyeti bilinen gözetleme kulesidir. *Avratpazarı* adının esası, maalesef çok geniş ölçüde yerleşmiş yanlış bir kanaate göre, kadın esirlerin satıldığı esir pazarının burada oluşundan dolayı verilmiş değildir. Zira eski kaynaklar, seyahatnâmeler, kadın esirlerin satıldığı pazarın Kapalıçarşı'nın, Nuruosmaniye tarafında, Kürkçüler-kapısı ile Divanyolu arasındaki sahada oldu-

⁶⁷ G. de Villehardouin, *La conquête de Constantinople* (E. Faral baskısı), Böl. 136, 137, I, 139.

⁶⁸ Bizans'da bunun gibi Doğu menşeli adlar vardır. Bunların en dikkat çekici olanı, İmparatorluk sarayı sınırları içinde bulunan ve bir oyun sahası olan Tzyganesterion'dur. Türklerden Bizans'a geçen Çogan (Çögen) oyununun sahası, gene türkçe bir adın grekçeleştirilmesi suretiyle yaratılmıştır. krş. J. Ebersolt, *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies*, Paris 1910, s.140-152; krş. C. Diez, *Asiatische Reiterspiele*, Berlin 1942, s. 104 v. d. (Bahis konusu oyun polo oyunudur, s. 129 v. d. da Bizans'daki tarihi incelenmiştir). Bu konuda türkçe olarak H. Baki Kunter, *Eski Türk sporları*, İstanbul 1938.

⁶⁹ H. Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Constantinopel...* (nşr. Babinger), Leipzig 1925, s. 75.

⁷⁰ Mostar'daki Koski Mehmed Paşa camii hakkında bk. «*Nâse Starine*», II (1954), 26-27; İsmail Eren'den öğrendiğime göre sırpçada *Koska*, kemik anlamına gelmektedir. (çoğulu: *koski*). Büyük bir ihtimal ile İstanbul'daki mahalle adı, menşei bu şahsın adından almaktadır.

⁷¹ *Fatih Mehmed II vakfiyeleri*, bk. indeks.

ğunu açıkça göstermektedir⁷². Halbuki *Avratpazarı* adı ise, satıcı ve alıcıları yalnız kadınlardan ibaret olan bir pazar yerinin burada bulunuşundan dolayı verilmiştir. Bunu açıkça destekliyen seyahatnâmeler vardır⁷³. Ayrıca, böyle «kadınlar pazarları» günümüze kadar yaşamaktadır. Nitekim, Anadolu'daki bir kadınlar pazarı hakkında etraflı bir röportaj yayınlanmıştır⁷⁴. *Feriköy*'ün, Sultan Abdülmecid devrinde Beyoğlu levanten çevrelerinin tanıdığı Madam Feri adında bir hanımdan geldiği söylenmekte ise de, bu husus araştırılmağa muhtaçtır⁷⁵. *Pankultu* ise, İstanbul'un son yüzyıldaki levantin (tatlısu frenkleri) topluluğu ile ilgili bir addır. Tesbit edildiğine göre, İstanbul'un bu taraflarının henüz açıklık, kır halinde olduğu bir devirde, burada bir lokanta-otel işleyen aslen Bologna'lı bir İtalyan olan Jean-Baptiste Pancalti (Giovanni Batista Pancalti) den bu isim menşeyini almaktadır⁷⁶.

İstanbul'un semt ve mahalle adlarını şöylece gruplara ayırmak mümkün olacaktır kanaatindeyiz. Bu listede, yazımızın ilk kısmında açıklananlar ile, kolaylıkla esas tahmin edilebilecek durumda bulunan adlar üzerinde durulmamıştır.

⁷² Kadın esirlerin satıldığı Esir-pazarı'nın Nuruosmaniye ile Divanyolu arasındaki (Çemberlitaş yanında) bir han içinde olduğunu en iyi gösteren vesika, eski bir seyahatnâmedeki krokidir, bk. W. J. Spry, *Life on the Bosphorus doings in the city of the Sultan...*, London 1895, 112. Son zamanlara kadar burada bir Esir - pazarı sokağı vardı, bk. *İstanbul rehberi*, harita 14 (Büyük çarşı).

⁷³ D e r n s c h w a m, *Tagebuch*, 98' de sarih olarak Cerrahpaşa yakınındaki Avratpazarı denilen çarşının şeklini, görünüşünü anlattıktan sonra burasının bir kadınlar pazarı olduğunu belirtir. (...*Denselbigen platz nent man jetz Auwrat Pazar, das ist frawen margt. Pfelgt an vnserem sontag alda margt zusein...*); aynı şeyi 1579'da İstanbul'a gelen Carlier de Pinon da tekrarlar, bk. Carlier de Pinon, *Voyage en Orient* (nşr. E. Blochet), Paris 1920, 74. : " *Il y a une autre colomne en la place, nommée Aurai basar, quy est le marché des femmes, où tous les jours de dimanche matin on tient marché*". Aynı bilgileri diğer seyahatnâmelerde de bulmak kabildir; ayrıca bk. Schneider, «*Byzantinische Zeitschrift*», ILV (1952), s. 85.

⁷⁴ Eğridir' deki kadınlar-pazarı veya panayırı hakkında bk. «*Milliyet*» gazetesi, 8 Kasım 1962; s. 6 tamamen bu resimli röportaja ayrılmıştır. Bu yazıdan, bu panayırın eski bir geleneğe dayandığı öğrenilmektedir. Konya'da da kadın elişlerinin satıldığı bir Avrat pazarı vardır.

⁷⁵ E. Dalleggio d' Alessio' dan öğrendiğime göre, Madam Feri, Abdülmecid veya Abdülaziz devirlerinde yaşamış bir Fransız eşidir. Feriköy havalisindeki çok geniş bir arazi, Sultan tarafından kocasına bağışlanmış, fakat hüceet'de sınırlar eksik yazılmıştır. Dul kalan Madam Feri İstanbul mahkemelerinde yıllarca uğraşmış ve sefil bir halde ölmüştür. Bu izahati bana veren Bay E. Dalleggio bu olayı babasından duymuştur.

⁷⁶ J. Lazian, *La cathédrale du Saint Esprit*, «*Le Flambeau*» dergisi, nr. 9., (Haziran 1947), s. 169.

I. Bizans menşeli veya grek dilinden gelen adlar:

- a. *Bizans menşeli adlar* : Samatya, Tarabya, İstinye, belki Lanka, Balat, Florya (belki *Phlorion*'dan)⁷⁷.
- b. *Esası grekçe olan türkçeleşmiş adlar* : Burgaz, Bakırköy, Fener, belki Altımermer⁷⁸.
- c. *Menşei çapraşık adlar* : Galata, Üsküdar, Karaköy.
- d. *Türk devrinde uydurulmuş adlar* : belki Tatavla, bir izaha göre Maçka⁷⁹, Bakırköy (adı Makriköy şekli ile).

II. Türk şahıs adlarından gelen yer adları:

- a. *Cami ve meşid kurucularından gelen adlar* : Abdi Subaşı, Balabanaga, Nevbahar, Sankiyedim, Sirkeci.
- b. *Ölümlerinden sonra namlarına yapılan camilerden şahıs adı alan mahalleler* : Suadiye, Cihangir.
- c. *O yer ile ilgili bir şahıs adından gelen adlar*: Emirgân⁸⁰, Beyoğlu,

⁷⁷ Janin, *Constantinople byzantine*, 414' e göre *Phlorion*'ua esası lâtince has isim *Florus*'a dayanmaktadır. Fakat bu izahın sebebi ve dayanağı yoktur. Diğer taraftan Türk kaynaklarında *Flurya* şeklinde XVII. yüzyıldan itibaren adına rastlanan, *Florya*'nm bu adı Makedonya'da *Florina*'dan buraya hicret eden rumlar ile ilgili gören diğer bir hipotez'de vardır. bk. Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul tarihi*, İstanbul 1952. 56-58 ; ve bilhassa, M. Erdoğan, *Osmanlı devrinde İstanbul bahçeleri*, Vakıflar Dergisi, IV (1958), s. 155.

⁷⁸ R. Janin, *Constantinople byzantine*, 327-328' de işaret olunduğu gibi, Konstantin tarafından kurulan şehrin o sıradaki sîru dışına yapılan sütunlu bir yol önce *Exakionion* (= Dış sütunlar veya taşlar) olarak büyük bir mahalleye ad vermişti. Bizansın son devirlerinde halk dilinde bozulan bu ad değişerek *Eximarmara* olmuş ve bunun da tercümesi *Altımermer* şeklini almıştır. Fakat, bu açıklama inandırıcı bir hipotez değildir.

⁷⁹ Bu adın rumcadaki *matsouka*' dan geldiği iddia edilmiştir. Aslı lâtince'deki *maxuca*' dan alınan bu kelime: *Ματσούκα* (frans. *massue*) = kalın sopa, manasına gelmektedir. Tabii bu husus, bu mahallenin adının menşeiini bulmağa yetmemektedir Diğer bir izah ise tamamen türk olup, buradaki nişantaşları ile ilgilidir (*maçugâh* = nişangâh).

⁸⁰ Dördüncü Murad (1623-1640) Revan seferi dönüşünde bu kaleyi kendisine savvasız teslim eden İran şehzâdelerinden Yusuf Han'ı da beraberinde İstanbul'a getirmiş ve kendisine Rumelihisarı ile İstinye arasında büyük bir kuru ve yalı arazisi bağışlamıştır. Halk, Murad'ın eğlence arkadaşı olan Yusuf Han'ı *Emîr-i kân*, arazisini de *Mîr-i kân bahçesi* olarak adlandırmıştır. Emirgân adı, bu kelimelerin halk dilinde değişerek aldığı şekildir.

Vaniköyü⁸¹, Baltalimanı⁸², Osmanbey⁸³, Paşabahçesi (Dâmad İbrahim Paşa'dan), Beylerbeyi (Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'dan).

d. *Orada türbesi olan veya ilgili bir evliyadan gelen adlar* : Lâleli, belki Ayvansaray⁸⁵, Erenköyü, Eyub, Karacaahmet, Kuzguncuk (Kuzgun Dede), Vefa (Şeyh Ebu'l-Vefa'dan).

III. O mahalledeki muayyen bir alâmetten veya özellikten gelen adlar :

a. *Mahalle veya semtin arazi özelliğinden veya bir ağaçdan gelen adlar* : Sarıyer (doğrusu : Sarıyar?)⁸⁶, belki Fındıklı, İhlamur,

⁸¹ Bu ad h. 1094-1686'da ölen Hünkâr şeyhi, Vâni (yâni Van'lı) olarak meşhur Hoşab'lı Mehmed Efendi'den menşei almaktadır. Bu şahsın dış görünüşü ve zihniyeti hakkında bir not olarak bk. John Covell'in hatırası, şu kitapta : *Early Voyages and travels in the Levant*, London 1893, 268-269.

⁸² İstanbul'un 1453'de muhasarası sırasında deniz kuvvetlerinin başında bulunan Baltaoğlu Süleyman Bey'den gelen bu ad, şehrin kuşatılması sırasında gemilerin bu koyda toplanması ile ilgili görülmektedir.

⁸³ Abdülhamid II devrinde Serkurenâ olan ve şehzâdeliğindenberi Abdülhamid'in yanında bulunduğu için kolaylıkla zengin olduğu söylenen, Hakkâkzâde (Matbaacı) Osman Bey (ölm. 1890) in konağı burada olduğundan semt onu adı ile tanınmıştır. Çemberlitaş'ın karşısında bulunan ve yakın zaman öncesine kadar sinema olarak kullanılan «*Matbaa-i Osmaniye*» yi de o yaptırmıştı. 1963'de burası yıktırılmış ve yerine Darüş-Şafaka tarafından büyük bir iş-hanı yaptırılmıştır.

⁸⁴ Lâleli caminin yanında olan Lâleli Baba türbesi, 1957'de lüzumsuz olarak (yeri şimdi boş arsadır). yıkılmış, ve bir adını vermekten başka bir değeri olmayan bu yatır için, Lâleli semtinin uzağında İbn-i Kemal camii hazîresinde yepyeni bir mezar yapılmıştır.

⁸⁵ Ayvansaray adını burada yıkıntısı görülen bir saray ile ilgili gören eski hipotez artık değerini kaybetmiştir. bk. R. J a n i n , *Constantinople byzantine*, 127; krş. A. M. S c h n e i d e r , *Mauern and Tore*, 67-68. Bu adı Eyub-ı Ensâri'ye bağlayan eski bir görüş de vardır ki, bu sonraları tekrar ortaya çıkmıştır, krş. P. W i t t e k , *Ayvansaray un sanctuaire privé de son héros*, *Annuaire de l'Inst. de Phil. et d'histoire Orientales et Slaves*, XI (*Mélanges H. Grégoire*, III), 1951, 505-526; M u r r a y , *Handbook for travellers in Turkey in Asia including Constantinople*, London 1878 (4. baskı) 69'da buraya Hayvansaray kapısı veya Ansari kapısı denildiğini yazar. Bu izahlardan birincisi, yani Hayvansaray'ı da ilgi çekicidir. Yukarıdaki Tekfursaray'ı denilen Bizans sarayı harabesinin avlusunda bir sürü fil, zürafa gibi hayvanların barındırıldığı bildirildiğine göre (bk. B. L a u f e r , *The giraffe in history and art* (Field Museum of Natural history Dpt. of Anthropology, 27), Chicago 1928, 67; A. M. S c h n e i d e r , *Die Blachernen*, *Oriens*, IV, 1951, s. 101), Haliç surlarına ait bir kapının Hayvansaray'ı kapısı olarak da adlandırılmış olması muhtemel görülmektedir.

⁸⁶ J. v. H a m m e r , *Constantinopolis und der Bosphorus*, II, 257-8'de Sarıyar şeklini ileri sürmekte, «*Şirket-i Hayriye Salnâmesi*» ise, bu adı bir Sarı Baba'ya bağlamaktadır. Biz, Evliya Çelebi'nin birçok yakıştırmaları gibi, (meselâ, Pendik = Pendik Baba) bunun da bir yakıştıрма olduğu kanaatindeyiz Aynı şekilde Çubuklu, Kandilli,

Karaağaç, Yayla, Göztepe, Çukurbostan, Sıraselviler, Sakızağacı, Büyükdere, Dolmabahçe⁸⁷, Tepebaşı, Çiftelhavuzlar⁸⁸, Maltepe⁸⁹, Salkımsöğüt, Beykoz (=Bey cevizi).

- b. *Mahalle veya semtteki karakteristik bir binâdan veya alâmetten gelen adlar* : Kazlıçeşme⁹⁰, Yeşiltulumba, Kuruçeşme, Taşkasap, Taşmektep, Fenerbahçe (doğrusu : Fenerbağçesi)⁹¹, belki Altımermer, Beşiktaş, Kabataş⁹², Tophane⁹³, Demirkapı, Ayazma,

Kanlıca, Çengelköy için de bir takım efsanelere dayanan izahlar bilinmekle beraber, bunların doğruluk derecelerini kesin olarak anlamak mümkün olmamaktadır, Eski mezar taşlarında Kanlıcak şeklinde yazılan Kanlıca'nın buraya gelen kağınlardan dolayı Kağınlıca'dan geldiği fikri, haklı olarak red edilmiştir, bk. C â b i r V a d a , *Boğaziçi konuşuyor ve Kanlıca tarihçesi*, İstanbul, ts, s. 63 ve 65.

⁸⁷ Sultan Ahmed (1603-1617) zamanında doldurulduğu bilinmektedir, E r e m y a Ç e l e b i , *İstanbul tarihi*, 43; *Hadika*, II, 89.

⁸⁸ S. Muhtar Alus , *Çifte Havuzlar*, «Akşam» gazetesi, 19 Nisan 1950; evvelce Operatör Dr. Cemil Paşa tarafından yaptırılan H. İpar 'a ait köşkün karşısında, Bağdad caddesinden inen yolun sağında havuzlar elân görülmektedir.

⁸⁹ Maltepe adına, Anadolu yer adlarında umumiyetle höyük, tumulus veya içinde bir define bulunan tümseklerde karşılaşılmaktadır. İstanbul banliyösündeki Maltepe'nin de çok eskidenberi böyle bir efsanesi olduğu bilinir. A. T i m o n i , *Nouvelles promenades dans le Bosphore ou méditations bosporiques*, İstanbul 1844, II, 325; ayrıca bk. S. E y i c e , *Bryas Sarayı*, Belleten, XXIII (1959), s. 93.

⁹⁰ Ayna taşı üzerinde üzerinde kaz kabartması olan eski bir Bizans levhası kullanılmış. h. 953 (=1546) tarihli bir çeşmeden dolayı bu adı almaktadır. Bu çeşme hakkında bk. H. G l ü c k , *Türkische Brunnen in Konstantinopel*, Jahrbuch der asiatischen Kunst, I (1926), s. 28, rés. 2; İ. H. T a n ı ş ı k , *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, 6, not, 5.

⁹¹ İstanbul'un en eski sultanî bahçelerinden olan Fenerbahçesi veya Bağçe-i Fener'in özellikleri, G. J. G r e l o t , *Relation nouvelle d'un voyage. . . . .*, Paris 1680, s. 45'de etraflı surette anlatılmıştır. Sonraları buradaki köşk ve bahçe ortadan kalkmış ve burası sadece bir mesire yeri olmuştur. M. E r d o ğ a n , *not 77'deki yerde*, a. 174 vd.

⁹² Bayazıt II devrinde, h. 895 (=1430) tarihinde vukua gelen bir barut mahzeni patlaması sırasında buraya düşen bir taşdan dolayı bu adı almıştır, bk. *Hadika*, II, 86. Bu taş, Atmeydanı civarında barut deposu olarak kullanılan Güngörmez kilisesi denilen eski metrük bir kilisenin parçalarından olup, uzun süre suyun içinde dürmüş ve hattâ bir ara iskele olarak da kullanılmıştır. Kanaatimizce Sultanahmet'ten buraya kadar savrulan bu kitle, yekpare bir taş olmayıp, herhalde kilisenin tuğla pâyelerinden büyücek bir parça olsa gerektir. Bu olayın tafsilâtı hakkında bk. M. C e z a r , *Osmanlı devrinde İstanbul yapılarında tahribat yapan yangınlar ve tabii âfetler*, Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları, I (1963), s. 328 ve 381'de bu patlama ve düşen taşlar ile ilgili kaynaklar toplu olarak gösterilmiştir.

⁹³ Adın esasını, ancak bir binası kalan, büyük top dökümhanesi ile yanındaki Tophane ocağı kışlası teşkil ediyordu.

Tünel, Çatladıkapı, Kalyoncu kulluğu (doğrusu : Kalyoncu kol-
luğu⁹⁴), Harbiye, Levent⁹⁵, Taksim⁹⁶, Unkapanı⁹⁷, Karagümrük,
(doğrusu : Karagümrüğü), Bostancı, Eğrikapı, Yedikule, Nişan-
taşı, Akaretler, Kâğıthane⁹⁸, Taşlık⁹⁹, Eminönü (=Gümrükemini
önü).

c. *Mahalle veya semtteki muayyen bir esnaf veya pazaryerinden
gelen adlar* : Atpazarı, Keresteciler, Kovacılar, Fermeneciler,
Halıcılar, Saraçhanebaşı¹⁰⁰, Avratpazarı, Salıpazarı, Sedefçiler,
Kalafatyeri, Küçükpazar, Balıkpazarı.

IV. Zamanla esas şeklini kaybederek yeni biçimlere
giren adlar :

Sarıgüzel (aslı : Serigez), Kadıköy (aslı : Kadıköyü veya kar-
yesi), Cibali (aslı : Cebe Ali), Cağaloğlu (aslı : Cicalaoğlu¹⁰¹),
Emirgân, Tahtakale.

⁹⁴ Galata-Beyoğlu-Kasımpaşa bölgesinin âsaiş işleri Kaptanpaşa'nın nezaretine bırakıldığından buralarda Kalyoncu kollukları vardı, bk. H. Tongur, *Türkiyede ge-
nel kolluk teşkil ve görevlerinin gelişimi*, Ankara, 1946.

⁹⁵ Leventler için burada bulunan bir kışladan adını almıştır.

⁹⁶ Galata - Beyoğlu - Tophane bölgesinin su sistemini şehre yakın bir yüksek yerde toplayan ve gerekli kanallara bölen taksim eden maksem tesisinin bulunduğu yerdir. Bugün halâ meydanın bir kenarında bu maksem dış duvarı görülür. S. Nirven, *İstanbul suları*, İstanbul 1946; Naci Yüngül, *Taksim suyu tesisleri*, İstanbul 1957.

⁹⁷ Şehrin un ihtiyacını karşılayan un antreposu burada bulunuyordu.

⁹⁸ Çok eski bir tarihte kâğıt imalâtının burada yapıldığına dair rivayet vardır, bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 484.

⁹⁹ Sultan Abdülâziz'in Maçka sırtlarında yaptırmak istediği dört minareli büyük camiin 1875'de temeli atılmış ve Padişahın 1876'da hal'i ve ölümü üzerine bu inşaat yarım kalmıştır. Günümüze kadar duran bu temel taşları, bir semtin adının esasını teşkil etmiştir. Bu cami hakkında M. Ragıp Esatlı, *Azîziye camii neden yapılmadı?*, *Saray ve konakların dili, yüzyıllık Nişantaşı ve civarı*, «Akşam» gazetesi, Mayıs 1940; (Musahipzâde Celâl, *Eski İstanbul yaşayışı*, İstanbul 1946, 170'de gösterilen, yapılacak camiin minarelerinde okunacak ezan ile Dolmabahçe camiinkilerin karışacağı ve bu yüzden inşaattan vaz geçildiği iddiası, asılsız bir izahdır). Akaretler de bu camiin akar'ı olarak yapılmıştır.

¹⁰⁰ Büyük camilerin hepsi gibi, Fatih külliyesinin de çevresinde bir çarşı, yâni bir arasta kurulmuştu ki, Saraçlar çarşısı bu idi. 1698'de tamamen yanan fakat derhal ihya olunan, nihayet 1894 zelzelesinde zarar gören, 1008 yangınında da tamamen tekrar yanan bu çarşı, Fatih bölgesi yeniden tanzim edilirken ortadan kaldırılmış, sadece Saraçhanebaşı adı hâtıra kalmıştır. krş. M. Çağatay Uluçay, *İstanbul Saraçhanesi ve saraçlarına dair bir araştırma*, Tarih Dergisi, III (1953), s. 147 vd.

¹⁰¹ Aslen İtalyan menşeli ve asil Cicala ailesinden olan Sinan Paşa'nın, bu italyanca aile adının halk dilinde biraz değişerek Cağaloğlu (=Cicalaoğlu) şeklini alması suretiyle meydana gelmiştir. Cicala oğlu Sinan Paşa'nın konağı bu mahallede idi.

V. Çeşitli topluluk veya iskânlar ile ilgili adlar:

Fetihten sonraki iskânlarda gelen adlar: Aksaray, Çarşamba, Karaman, belki Balat, belki Karaköy¹⁰², Belgrad kapısı¹⁰³, Kefe mahallesi¹⁰⁴.

VI. Kaybolmuş binalar veya şekli değişmiş yerlerin hâtırası olan adlar:

Ağaçayırı, Harem (Üsküdar ile Haydarpaşa arasında¹⁰⁵), Kadirga limanı¹⁰⁰, Yenibahçe¹⁰⁷, (Eminönü, Kalyoncu kulluğu, Kağıthane, bu bölüme de girebilir).

VII. Avrupai köklerden gelen levanten adlar:

Galata (İtalyanca hipotezine göre), Pankaltı, Feriköy.

¹⁰² Bu adın esasını, Galata'nın bu köşesinde eskidenberi yaşayan Karay musevileri ile ilgili gören yerleşmiş bir hipotez vardır. Buna göre adın esasını, *Karay köyü*,dür, bk. [Mordtmann], *Constantinopel zum Zeit Süleiman des Grossen*, «Bosporus», yeni seri, I, (1906), s. 37; A. Galanti, *Histoire des juifs d' Istanbul*, İstanbul 1942, II, 176; S. Şişman, *Istanbul Karayları*, İstanbul Entitüsü Dergisi, I (1957) 99; J. Gottwald, *Die Stadtmauern von Galata*, «Bosporus», IV (1907), s. 40'da ve onu takiben, Schneider-Nomidis, *Galata*, 16'da bu hipotezin yerine buradaki Santa Chiara kilisesi ile bu adı ilgili görürler. R. Mañtran, *Istanbul dans le seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1962, 59, not 1'de Karaköy'ün karayları ile bağlantısını red etmekte beraber, yeni bir açıklama teklif etmektedir. Galanti, *Histoire des juifs d' Istanbul*, İstanbul 1941, I, 50, not 1'de *Karaköy* adını Kyra (=Kira) veya Kera köyü ile ilgili görmek istemekte, aynı kitabının diğer cildinde ise yukarıda da işaret edildiği gibi diğer fikri de destelemektedir.

¹⁰³ Belgrad kapısı mahallesi (veya semti) bu adı Kanunî Sultan Süleyman devrinde bu bölgeye iskân edilen Belgrad göçmenlerinden almıştır. bk. İnciciyan, *aynı eser*, s. 18; A. Deroko, *A propos de l'icône de la Vierge de Beograd*, «Starinar», yeni seri, III—IV (1952/53), s. 217-222. Halbuki Silivri kapısı ile Edirnekapısı, genel olarak bütün kalelerde rastlandığı gibi, bu kapıların açıldığı yolların yönü ile ilgilidir.

¹⁰⁴ Kefe mahallesi Kırım'da Kefe'den gelerek İstanbul'a yerleşen halk ile ilgilidir. Bk. İnciciyan, *aynı eser*, 49.

¹⁰⁵ Burada evvelce Kavaksarayı adında bir Osmanlı sarayı bulunuyordu. Harem semti bu adı, sarayın hareminden almıştır, burası hakkında bk. S. Ünver, *Üsküdar Kavak sarayı hakkında vesikaları sıralama ve bir deneme*, «Yücel» Dergisi, nr. 29,30, (1937) 175-178, 215-218.

¹⁰⁶ Bizans devrinin, Marmara kıyısındaki limanlarından biri, Fetih'den sonra da bir süre kullanılmıştır. Nitekim, en eski baskısını 1520'e doğru Venedik'de yapmış olan İshakkâk ve editör Vavassore'nin adı ile anılan ve esasını Fatih devrine ait olan İstanbul panoramasında bu liman, kenarında kadirga tezgâhları ile görülür.

¹⁰⁷ Şehrin içindeki mesire yerlerinden biri buradaki çayırık idi.

IX. Özel olarak uydurulan adlar :

Yeniçeriliğin kaldırılması ile yok edilen Eski Odalar ve Yeni Odalar denilen Yeniçeri kışlalarının yerine Ahmed Fevzi Paşa'nın adı verilen Ahmediye (Şehzadebaşı'nda) ve Fevziye (Yeni-bahçe'de) mahalleleri kurulmuştur. İhsaniye, Teşvikiye, zamanımızda Etiler, Ataköy, İdealtepe, Altmtepe, Gültepe, böyle özel olarak yaratılmış adlardır.

İstanbul'un tarihî topoğrafyası ve eski eserleri ile uğraşırken karşılaştığımız ve büyük bir kısmı günümüzde kullanılmaya devam eden bu semt ve mahalle adlarının, bu pek sathî ve muhakkak ki tamam ve değişmez olmayan gruplandırma teşebbüsünden çok daha geniş ve etraflı bir çalışmaya lüzum gösterdiğini itiraf etmemiz yerinde olur¹⁰⁸. Ancak şu var ki böyle bir konu, yalnız başına bir dilcinin yapabileceğinden de fazla bir takım ihtisaslar istemektedir. Edebî yazılar, tarihler, vekayinâmeler, seyahat hatıraları, kitabe ve mezartaşları, efsaneler itina ile derlenmelidir. Yukarıda sıraladığımız bir tasnif denemesi, İstanbul adları üzerinde çalışacakların araştırma programlarını ne derece geniş tutmaları gerektiğini açıkça göstermektedir. Diğer taraftan şu da var ki, İstanbul'un mahalle ve semt adlarının çoğunun menşei kesin olarak aydınlanmadıktan başka¹⁰⁹, birçok ad da şimdiki halde nereden geldikleri bilinmeksizin kullanılmaktadır¹¹⁰. Kanaatimize göre İstanbul'un yer adları hakkında yapılacak etraflı bir çalışma, renkli ve ilgi çekici muhtevası ile herhalde büyük bir boşluğu dolduracaktır.

İstanbul, 5 Kasım 1963.

¹⁰⁸ Bazı adları şimdiki halde hiçbir esasa bağlamak kabil olmamaktadır. Nitekim Çapa, Salacak, Hasköy, Ortaköy, Şişli, Moda için bir takım tahminler ileri sürülebil-mekte, fakat kesin bir açıklama yapılamamaktadır.

¹⁰⁹ Son yıllarda Ataköy, Etiler, Gazi Osman Paşa vs. gibi yeni semt adları da ortaya çıkmış, buna karşılık, bazı adlar da adı veren hususiyetin tamamen ortadan kalkması ile unutulmuştur. Meselâ, Çapa yakınındaki Yüksekaldırım, Saraçhanebaşı'ndaki Kırkçeşme vs. gibi.

¹¹⁰ Birçok yer adı ise açık bir izaha sâhip bulunmamaktadır. Nitekim, Sütlüce için Evliya Çelebi, *Seyahât-nâme*, I, 409'deki izah ile İnciciyan, s: 78'deki birbirlerine uymamaktadır. Birinde buranın süthaneleri (mandraları), diğerinde ise hristiyanların çok saygı gösterdikleri süt verir vaziyette bir eski heykel bahis konusudur. Aynı şekilde Kanlıca ve Kandilli'nin de adları müphem ve yapılan izahlar inandırıcı olmaktan uzaktır.